

СТЕФКА ПЕТРОВА (СОФИЯ)

СЛОЖНИТЕ СЪСТАВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ С ПОДЧИНЕНИ ОБСТОЯТЕЛСТВЕНИ ЗА ОСНОВАНИЕ В СВЕТЛИНАТА НА ТЕОРИЯТА ЗА АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ

0. В акта на комуникацията изреченските елементи нямат еднаква значимост — различават се по степен на комуникативен динамизъм (ЖД),¹ т. е. едни от тях допринасят повече за развитието на съобщението, съдържайки новото, с което се изпълва изказването, други служат само за база, от която се тръгва, за да се върви по-нататък. Изтъква се, че няма значение дали изречението е просто или сложно: говорещият/пишещият най-естествено „ще започне от началото“ и ще напредва към изпълване на комуникативната цел на речта.² При сложните съставни изречения обаче този „естествен начин“ на съо, бщение — от известното (темата, основата, даденото) към неизвестното (ремата, ядрото, новто) неминуемо се сблъсква със синтактико-семантичната структура на изречението и със словоредата. Става въпрос за това, че подчинените изречения с някои съюзи могат да стоят както пред, така и след главното, а подчинените изречения с други съюзи, изразяващи същите синтактични отношения, не могат свободно да заемат и двете позиции.³ Ст. Жажба свързва въпроса за актуалното членение на сложното съставно изречение с характера на синтактичната връзка, която определя като „тясна“ или „свободна“ и с интонацията.⁴ Точни критерии обаче за разграничаване на „тясната“ и „свободната“ синтактична връзка не могат да бъдат посочени. Тук се търсят допълнителни белези в това отношение, като върху материал от български език се анализират сложните съставни изречения с подчинени обстоятелствени за причина, условие, цел, последица и отстъпка, обединени под общия термин „обстоятелствени изречения за основание“.⁵ Ще се правят наблюдения само върху такива изречения, чиито съюзни връзки (относителни наречия или съюзи) са носители на даденото синтактично значение в чист вид, т. е. няма да се имат предвид случаи, когато съюз от едно семантично поле изразява друг вид синтактично отношение (напр. темпоралният съюз когато като изрази-

¹ J. Firbas, *It was yesterday that...*, SPFFBU 16, 1967, A 15, с. 141.

² J. Firbas, *loc. cit.*, с. 142, 144.

³ Известно изключение прави подчиненото определително изречение, което се намира винаги непосредствено след определяемото.

⁴ Ст. Жажба, *К вопросу о синтактико-семантическом и актуальном членении сложного предложения*. SPFFBU 14, 1965, A 13, с. 67—73.

⁵ По J. Erben, *Abriss der deutschen Grammatik*. Berlin 1959, с. 131—133.

тел и на условна семантика), както и случая, когато един съюз едновременно сигнализира два или повече вида синтактично отношение (напр. съюзите *като*, *щом*, *задето* и пр.).

По отношение на изречението за по-голямо удобство в работата се приема методът на именуването, според който то се разглежда като име, като предикативен предмет, чиято семантика се състои от информационно съдържание (предмет, име) и начин на неговото подаване (структура на изречението).⁶ В такъв случай в сложното съставно изречение се разграничават два предикативни предмета, тъй като неговата минимална и всъщност основна структура се състои от две предикативни единици — главно и подчинено изречение. В работата ще се потърси отговор на няколко въпроса:

1. Може ли в светлината на теорията за актуалното членение (АЧ) едната предикативна единица да се разглежда като тема (основа) на изказването, а другата — като рема (ядро)? 2. Постоянно или променливо е взаимоотношението между главно и подчинено изречение и тема и тема, т. е. какви са функциите на главното и по-специално на подчиненото изречение по отношение на компонентите на АЧ? 3. Какво е влиянието на словоредът?

1. Сложни съставни изречения със свободен словоред

В български език причините изречения със съюзите *понеже* и *тъй като*, условните изречения с *ако* и *да*, финалните изречения със *за да* и *да* и отстъпителните изречения с всички съюзи нямат фиксирано положение в сложното цяло, макар че при някои се наблюдава по-висока фреквентност на единия или на другия модел.

1.1. Когато подчиненото изречение за причина, условие, цел и отстъпка се намира в началото на сложното цяло, то обикновено се явява съобщение за нещо, което предварително се знае, което е известно аргюог или ситуационно. Главното изречение неминуемо трябва да „допълни“ съобщението като разкрие какво следва да стане, какво би станало или какво е станало в резултат на причината, условието, целта или въпреки препятстващото обстоятелство, изнесени в началото на изказа. По такъв начин подчиненото изречение става тема в аспекта на функционалната перспектива.

Примери: *Понеже приближаваше средата на юни, направи си колиба* (Ем. Станев). *Тъй като $A_{33} = 0$, дадената линия е централна* (Висша математика). *Ако има голяма гордост, трябва да има и голяма дума за нея* (Ив. Остриков). *Да беше пътувал Данте из такъв друм, навярно щеше да притури още един кръг в своя ад* (Ив. Вазов). *За да минеш три стъпала, аз искам очите ти* (Хр. Смирненски). *Макар че предследвачът бе вече далеч зад него, тичаше в тъмнината, тласкан от страх да не го настигнат* (Я. Станков). *Дори да им кажа така, те пак ще държат на своето* (А. Гуляшки) и др.

1.1.а. Подчинените причинни изречения със съюзите *понеже* и *тъй като* в позиция на тема представят причината като база, която служи за посочване чрез главното изречение на онова, което е породено от нея. Слово-

⁶ Вж. Т. П. Ломтев, *Структура предложения как выражение отношений между предикативными предметами*. Actes du Xe congrès internat. des linguistes, Bucarest 1970, t. 2, с. 885.

ревно тогава се намират в началото на сложното цяло: *Понеже искате да знаете как съм написал тия работи (Т), ще ви разправа нещо (Р)* (Ел. Пелин). *Понеже винаги имам наблизо лист (Т), пиша в тъмното (Р)* (К. Христов). *Тъй като косите му от двете страни на челото бяха окапали, кичурът бели, твърди коси по средата стърчеше непокорно и дръзко* (А. Дончев). *Тъй като осъществявянето на всеки производствен процес е свързано с човешки труд, ефективността на който и да е процес в голяма степен ще зависи и от отношението, което има човекът към труда* (Б. Трошанов).

Положението, че чрез подчиненото причинно изречение в тази позиция на начало на сложната конструкция се съобщава нещо, което по лингвистичен или извънлингвистичен път е познато, в известна степен дадено, се вижда ясно в случаите, когато такива изречения започват със съчинителен съюз — съединителен или противоположен. Съчинителният съюз сигнализира за факти и явления, назовани вече в предходния контекст и схващани като известни, налични, към които се прибавя — чрез съюза и — или на които се противопоставя — чрез съюза *но* и неговите синоними — онова, което се носи от главното изречение. Срв.: *И понеже училището е българско, забранява се на турчета да влизат в него* (Г. Стоев). Чрез съюза *и*, употребен в присъединителна функция, явно се подразбира, че се знае за характера на училището — то е българско и затова за развитието на КД се тръгва от там: училището е българско (Т), ето защо се забранява на турчета да влизат в него (Р).

Други примери: *И понеже аз се връщам вече в София, и той се завърна с мене* (Ив. Вазов). *Но понеже истината е многостранник, всеки я вижда от различни страни* (К. Христов). ... *ала понеже носеше рожба в последния месец, да я тревожа повече не исках* (Г. Стоев). *И тъй като офицерът не излизаше, Спас все повече се ядосваше* (Й. Йовков). *Но тъй като лампата не угасваше, той се приближи до прозореца и погледна* (Й. Йовков).

Съчинителният съюз се отнася към цялото сложно изречение, но по-ясно се свързва с подчиненото изречение, респективно с подчинителния съюз, образувайки с него един синтактичен елемент. Това в писмената реч е подчертано пунктуационно, а в устната — интонационно — двата съюза не се разделят с препинателен знак и се изговарят без пауза помежду им.

Подчиненото причинно изречение-тема се маркира и чрез лексикални средства. Чрез уточняващи наречия се подчертава, че съобщаваното от него е известно или не подлежи на съмнение. Съчетаване с уточняващи думи-наречия е характерно предимно за съюза *понеже*. При съюза *тъй като* те са необивайни, макар и не невъзможни. Напр.: *Но точно понеже котленци бяха изпечени, знаега си: от тая работа нищо не ще излезе* (В. Мутафчиева). *Но именно понеже ясно съзнаваше своя недъг, той още от самото начало бе затаил някаква глуха неприязън към мене...* (В. Райнов).

Главното изречение-рема, намиращо се словоредно на второ място, може да се схване като откъснато, отдалечено от темата на изказването, като твърдение, чието основание — съответно причина — се губи. Това, наред със структурните и лексико-семантичните изисквания, поражда необходимостта от включване на частицата *то*, която запълва в главното позицията на темата, повтаряйки я в обобщен семантичен и в конкретен синтактичен

план.⁷ Напр.: *Понеже никому не идеше на ума да подозира брака им, то и не се говореше вече за нередовност в отношенията им* (Ив. Вазов). *Понеже $s^x \neq 0$, то последното уравнение е еквивалентно на...* (Математика). *А тъй като военните не щадят средства при своите сделки, то не е трудно да се обясни защо радиоелектрониката все повече се подчинява на военнопромишления комплекс в САЩ* (в. Нар. младеж). *Тъй като $P|x|$ е от n -та степен, а $k|x|$ е от първа степен, то частното е многочлен от $|n-1|$ степен...* (Математика).

1.1.6. Подчиненото условно изречение с *ако* в началото на сложната конструкция също изпълнява функцията на основа — като условие, чието наличие или отсъствие е необходимо за съществуването на съобщеното съдържание в главното. Срв. *Ако искаш, остана тук до вечерта* (Ат. Наковски). *Аз почвам доклада. Ако случайно в него мъничко мисъл не стига, търсете виновника — моята младост...* (Н. Вапцаров). *Ако няма фасул, да купя халва, майсторе?* (С. Попов).

Употребата на съчинителни съюзи в присъединителна функция пред сложно цяло с начално *ако*-изречение и тук свидетелствува за тематичния характер на подчиненото изречение: *И ако те запитат защо още стоиш в копъривщенското училище, ти открито ще кажеш...* (Д. Мантов). *И ако направим логична равностметка, какво се получава?* (Ив. Остриков). *Но ако простата логика има власт в областта на числата, в поведението на човека тя е промяната като онази бяла лястовица, която съществува само на книга* (А. Гуляшки). Връзката на съчинителния съюз с *ако* е по-тясна — както и с *понеже* и *тъй като* —, отколкото с главното изречение. В това би ни убедила промяната на словоредата между главното и подчиненото изречение, при което се променя смислово-синтактичното значение на сложното изречение като цяло и най-вече неговото стилно звучене и комуникативната му структура. Срв. ... *но тъй като лампата не угасаваше, той се приближи до прозореца и погледна* (Й. Йовков) → *Но той се приближи до прозореца и погледна, тъй като лампата не угасаваше. А понеже не мръдваш от мястото си, тя ме хвана за ръка и ме от стола* (Б. Райнов) → *А тя ме хвана за ръка и ме дръпна, понеже не мръдваш от мястото си. И ако не се продънеш поне една дъска в пода, веселието не се смяташе за сполучливо* (Д. Мантов) → *И веселието не се смяташе за сполучливо, ако не се продънеш поне една дъска в пода*. До пълно срастване на двата съюза обаче не се е стигнало, срв. *Веселието не се смяташе за сполучливо, и ако не се продънеш поне една дъска в пода*.

Частичката *то*, свързваща се в ложен съюз с *ако* и заемаща позиция на тема в главното изречение, тук се среща доста често: *Ако умра, то знай, че после отечеството си съм обичал най-много тебе* (Хр. Ботев). *Ако тя имаше вина, то вината ѝ беше, че прекалено много му вярваше* (Ив. Остриков). *Ако две положителни числа при равни основи имат равни логаритми, то те са равни* (Математика). *Листопади едва ли ще рисувам,*

⁷ То в българската езиковедска литература се разглежда като съюз, чиято употреба се третира като ненужна, вж. К. Попов, *За употребата на съюз то*, Език и литература 1950, кн. 3, с. 236—238. Нашето мнение е, че това е частица с определен лексико-семантичен и структурно-синтактичен заряд, която има значение и във връзка с АЧ, вж. Ст. Петрова, *За частицата то в съвременния български език*, Език и литература 1972, кн. 4, с. 68—73.

а ако няког си научя — то ще е за собствено утешение и поради годинките ми (А. Гуляшки).

Вместо частицата *то* в такава позиция могат да се срещнат и въвеждащи думи и изрази: *Ако одобрявате горното ми мнение, тогава не трябва да ме съжалявате...* (П. Ванков). *Ако вие постъпвате така, в такъв случай и аз не мога да мълча.*

Съюз *да* в условна функция в начално положение придава на сложното изречение отенък на възможност, вероятност, но не и сигурност. Напр. *Да можех да почувствувам, цял да бъда недоволен* (Ат. Наковски). *Да беше пътувал Данте из такъв друм, навярно щеше да притури още един кръг в своя ад* (Ив. Вазов). *Да ми паднат отнякъде десет жълтици, ще има и аз да живея, и на сиромаштите да дам...* (С. Попов).

1.1.в. Финалните изречения със съюзите *за да* и *да* в позиция пред главно назовават целта, която е известна от предищия контекст и затова се съобщава като основа, която въвежда действията, които ще доведат до нейното осъществяване. Напр. *За да минеш още три стъпала, аз искам очите ти* (Хр. Смирненски). *За да не ме виждат децата, хаятите ги бяга махнали нягде* (П. Яворов). *За да е нагледно всичко, ще рисувам нашия дом в напречен разрез* (А. Гуляшки).

Както при причините и условните изречения, и тук целта, след като се представи съществуваща, става основа, върху която ще се гради съобщението за по-нататъшното действие, необходимо за постигане на тази цел. И това може да се подчертае чрез съчинителни съюзи в съчетание с финални. Напр. *И за да вижда по-добре баща си, освободи се от ръката му и мина пред него* (А. Дончев). *А за да пътува там, имаше постоянен повод* (Д. Мантов). *... вече бе свършено с учението, а да стане другаде учител трябваше някой да го препоръча* (Д. Мантов). *Но да не звучи запознанството съвсем протоколно, ще кажа още няколко думи* (А. Гуляшки).

1.1.г. Казаното дотук важи и за подчинените изречения за отстъпка, които разкриват обстоятелствата, въпреки които действието в главното изречение се осъществява, т. е. назовават обстоятелствата, които са пречка за действието в главното. Началното разположение свидетелства, че пречещото обстоятелство е налице, и това само по себе си „предопределя“ тематичния характер на подчиненото изречение: има условие, посочено чрез подчиненото изречение (Т), но благодарение на съюза то предизвиква тъкмо обратното на очакваното действие (Р). И тук се срещат съчинителни съюзи в съчетание с подчинителните. Примери: *Макар че не дойде, той се интересува от този въпрос*. *Макар и няколко минути да бяга минали от последната им среща, те сякаш отново трябваше да свикнат един с друг...* (А. Наковски). *Дори и съвсем да не разбираше от футбол, върно бе тъкмо обратното — домакините играеха по-добре* (Ат. Наковски). *Каквото и да говорим, не му желая злото* (Г. Свежин). *Колкото и да дугаш, няма да ме издугаш от тук!* (Г. Свежин). *И макар че ме убиха, аз няма да умра* (Д. Ангелов).

При емоционален словоред главното изречение независимо от постпозитивното си разположение е тема. Такива случаи са малобройни и се срещат при финалните конструкции. Наред с интонационната маркираност подчиненото изречение може да съдържа и лексивален сигнализатор: *Само за да ти го кажа* (Р) *дойдох* (Т).

1.2. Когато подчиненото изречение се намира след главното, явява ли се ядро? При някои сложни съставни изречения то действително е изразител на основната, на съществена част от съобщението. Главното изречение в такива случаи е лишено от съдържание, което да внася напредък по отношение на КД, а изразява само модален нюанс, твърдение или съобщение за онова, което е изказано чрез подчиненото изречение, срв.: ... *чувствувах, че главата ми още не е в ред* (А. Гуляшки) и *Вярно, че е така*. При разглежданите от нас сложни изречения чрез подчиненото се назована някакво странично от главното развитие на разказа явление, което е причина, условие, цел, последица или отстъпка по отношение на изразеното чрез главното изречение съдържание. В този смисъл то не допринася за придвижването на изреченската перспектива напред, а само разширява познанията за съобщаваните явления, факти, действия, посочвайки съответно причината за тяхното извършване, обстоятелствата, при които те са възможни, целта, която се преследва, резултата, който се постига или условията, въпреки които те се осъществяват. Затова и в началото на сложната конструкция посочените подчинени изречения се явяват най-често като тема. Когато са на второ място, те просто разширяват ремата или темата, присъединявайки се към она част на главното изречение, която е истинска рема или тема. Така напр. *Оптическите наблюдения на Венера не дават много сведения, тъй като я закриват плътни облаци* (в. Раб. дело). Новото тук се носи от предиката на главното изречение — „не дават много сведения“ (Р), като се доизяснява защо оптическите наблюдения на Венера не дават много сведения. Или: *Попридърпах дизгини, понеже видяха, че сивият жребей пристъпя раван* (В. Мутафчиева) — *попридърпах* (Т) *дизгини* (Р), *понеже видяха...* (защо *попридърпах* = Т). Подчиненото причинно изречение в този пример пояснява темата на главното изречение и само придобива тематичен характер.

Фактически чрез подчиненото изречение за основание, намиращо се в постпозиция, не се придвижва КД напред, то би могло да бъде отстранено, без да се наруши носената актуална информация по същество. Ще посочим по още един пример: *Тя се бе забавила, защото се бе отбила до своята гостилница* (Ив. Вазов). *Но той я остави, понеже вниманието му привлече един нов гост* (Ив. Вазов). *Системата x е съвместима, тъй като рангът на A и B е равен на 3 ...* (Висша математика). *Дано го повикат в Клисурса, за да е при майка си* (Д. Мантов). *Феерията щеше да бъде пълна, ако не беше присъствието в дола на пералната фабрика* (Ив. Вазов). ... *той почти беше болен, макар че излизаше и работеше* (Д. Дончев) и пр.

Следователно постпозитивните подчинени изречения за основание по отношение на АЧ се свързват по-тясно с главното, не функционират като отделен компонент в аспекта на КД. Те се включват в ремата (по-често) или в темата (по-рядко). Това обаче не означава, че подчинените изречения за причина, условие, цел и отстъпка, намирайки се след главното, не могат да бъдат носители на логическо ударение. Логическото ударение не съпада с ядрото на изречението. Напр. *Неговата глава (Т) не увира от нищо (Р), защото е букова (= Р) (Н. Хайтов). Сподирих го, понеже имахме навика да се прибираме заедно (Н. Райнов). И през ония върхове мога да няма, ако пожелае (Д. Мантов). Ние тримата наливаме ословите, за да могат утре да зидат нагоре* (в. Нар. младеж).

Включването на постпозитивното подчинено изречение в ремата или в темата изпъква по-ясно тогава, когато то, отнасяйки се към цялостното съдържание на главното, се свързва по-тясно с една част от него, като пояснява именно нея откъм причина или цел. Напр. *Заговорих по-високо, защото имах чувството, че той не ме чува* (Бл. Димитрова). Подчиненото причинно изречение тук пояснява обстоятелственото пояснение в главното, което е носител на новата информация, а така се формира една разширена рема⁸ — „по-високо, защото...“ (защо заговорих по-високо?). Също: *В Нилската долина паметниците са се запазили по-добре от другаде, тъй като е избрано трайно градиво и климатът е сух и топъл* (Н. Райнов). ... *няга аз ще се смея горчиво, защото ще се смея сам* (П. Яворов). *Всичко с гария, понеже беше за обща полза* (Ив. Вазов). *Седяха до отворения прозорец, за да може димът от цигарите им да излиза навън* (Ив. Остриков).

1.3. Интересни са случаите, когато подчиненото изречение, свързвайки се по-тясно с определена дума от главното, го разкъсва словоредно и заема място непосредствено до поясняваната част. В зависимост от това, към темата или към ремата принадлежи думата, пояснявана от подчиненото изречение, последното придобива съответно тематичен или рематичен характер. Напр. *Навярно (Р) тези насрещни мисли — защото всяка от тях отричаше другата (Т) — бяха породили и двамата души у Стойко (Р)* (В. Мутафчиева). *Внимателно, за да не събуди шестнадесетгодишния си внук (Р), дядо Божил отметна чергата (Т)* (Д. Ангелов). *Изживели набързо — понеже времето е неимоверно къпо — угризенията си към името Общи, дребните обвиняеми сега изцяло принадлежат на свои вожд* (В. Мутафчиева). *Селото (ако можем да го наречем село) се намирало високо в планината. През последните дни, макар и да знаеше, че предложението му ще бъде прието, той живя в тревожно очакване* (Ат. Наковски).⁸

2. Сложни съставни изречения с фиксиран словоред

2.1. Само в началото на сложната конструкция, следователно пред главното изречение, се намират подчинените условни изречения с частицата ли в съюзна функция и подчинените изречения за отстъпка с подчинителния съюз да.

2.1.а. Чрез условното ли-изречение се съобщават явления, действия или признаци, които се характеризират с повторителност, обичайност, многократност. Затова и тук е налице най-често сегашната форма на свършения вид на глагола. Повторителността именно дава основание изказваният факт да се приеме като известен, да послужи като основа за новото. От тук и възможността тези изречения като предикативни предмети да изпълняват функцията на тема на изказването. Срв. *А оглъбих ли се по-навътре, красотите се увеличават* (Ив. Вазов). *Сиромаш ли си, значи си честен* (Д. Ангелов). *Усмивнеше ли му се, сърцето му напирало да изхвъркне*

⁸ Вж. за тези изречения Ст. Петрова, *Подчинени обстоятелствени изречения за причина, отнасящи се към част на главно изречение*, *Език и литература* 1973, кн. 5, с. 41—48; Също, *Подчинени обстоятелствени изречения със съюз за да*, *Бълг. език* 1975, кн. 4, с. 304—305.

(Д. Ангелов). *Навъси ли се небето — става ми весело, тутакси огладнявам за работа* (А. Гуляшки).

2.1.б. Подчинителният съюз *да* във функцията на отстъпителен съюз много често се свързва със съюза *и*, като по този начин се постига семантично разграничаване на изразяваното от него отношение, от една страна, и от друга, съобщавааният чрез *да*-изречението факт се представя като предварително даден, известен. Напр. *Не, сега не отива поезия, и да искаш, не мож я изпя* (Ив. Вазов). *И сто човека да имаш, сам ти също трябва да разбираш от нещо* (Ат. Наковски). Като композит *и да* се равнява по значение на съюза *дори да*: *Подобни амбиции не храня. — И да храниш, сили не ти достигат* (Г. Свежин) → *Подобни амбиции не храня. — Дори да храниш, сили не ти достигат*.

2.2. Задължително постпозитивно разположение имат подчинените изречения за последница с всички съюзи, причинните изречения с *че* и финалните изречения с *та да*. Примери: ... *той разтегна устни, та се показаха белите му зъби* (Д. Талев). *Днес съм тука, че имам позребение* (Н. Хайтов). *На гола поляна ще обърна нивите, та да ме помнят* (Чудомир).

2.2.а. Второто място на изреченията с *че* е едно от задължителните условия за реализиране на причинно значение. Отнесено към предиката на главното изречение, то най-често разширява ремата, в свързано с конкретна дума в главното изречение, поясняващо я откъм причинна гледна точка, то има такъв характер, какъвто и поясняваната дума (вж. 1.2.). Напр. *Плод и цвят и зърно се не губи — че едното в другото се люби* (П. П. Славейков). *Аз бързам, че дете в люлка пици...* (Чудомир). *Изпей си урока по-бързо, че имам работа* (Ив. Петров). *Аз да ти избира момиче, че ги познавам всичките в града и околията* (Чудомир).

2.2.б. Подчинените изречения за последница се намират винаги след главното „по закон“, т. е. в зависимост от своя синтактичен характер — разкриват резултата, следствието, заключението, което следва благодарение на онова, за което е съобщено в главното. Самото им синтактично значение изключва възможността те да бъдат представени като известни контекстово или по друг начин. Примери: *А в душата на Тасевица никой не беше надниквал и затова никой не я пожали* (М. Колчакова). ... *гората бе отстъпила на снега и вятъра, та се простираше широка поляна* (А. Дончев). *Влахов тръгна към вратата, така че срещата им стана някъде по средата на кабинета* (Ат. Наковски).

Подчинените изречения с *че* и *щото* в следствена функция могат да се свържат по-тясно с наличното в главното изречение показателно местоимение или наречие, което е носител на значението „много“, „повече от обикновеното“. Това местоимение или наречие привлича логическото ударение и прави присъствието на подчиненото изречение за последница необходимо, задължително. Срв. *А куцията певец запял такава песен, че в сърцата на братята пламнала любов към свободата и омраза към врага и те победили* (А. Дончев). *Настоящето беше така неприятно, така тежко и властно, че считахме за священ дълг да го настъпим* (Хр. Смирненски). *Мястото е толкова прохладно и живописно, щото ми се ще да стоим по-дълго време тук* (Ив. Вазов).

2.2.в. Заслужава да се кажат няколко думи за подчинените изречения

за причина със *защото*. В огромното си множество те се намират в постпозиция, но могат да заемат и начално положение, макар и по-рядко. Тази тяхна препозитивна употреба се подкрепя задължително по лексикален или структурно-синтактичен път — чрез уточняващи наречия, съюзи и частици в подчиненото изречение и/или съотносителна дума — наречието *затова/затуй* — в главното. За определяне на техния характер — тематичен или рематичен — трябва да се обръща по-голямо внимание на контекста и на допълнителните сигнализатори.

3. В двата основни компонента на изказването, реализирано чрез сложно съставно изречение, може да се търси допълнително деление с оглед на функционалната перспектива, т. е. в изречението-тема и съответно с изречението-рема също да се открият компонентите на АЧ. Отделни езикови елементи от тематичното или рематичното поле в състава на сложната единица от своя страна изпълняват функции на „подтема“ и „подрема“. Това разграничаване от втора степен (ако може така да го наречем) намира отражение и в плана на израза. Ще си посложим със следните примери: *Кожата на такъмите му бе гъвкава и черна, та златото по нея да блести по-силно.* (Г. Стоев). *Само Бобев не се помръдна от мястото си, макар лицето му да побледня още повече* (Д. Талев). *Дори така да е, все пак има чест и истина* (Г. Свежин). *Колкото и жаден да бях, никак не ми беше приятно да се чувствавам празно пространство* (Ат. Наковски).

В подчинените изречения от горните примери, явяващи се в плана на общото цяло като тема или като част от ремата или темата, в зависимост от функционалната перспектива има придвижване на едни елементи напред или логическо и интонационно натоварване с цел да се демонстрира техният рематичен или тематичен характер. Това се вижда ясно и от разкъсването на сложния съюз.

Подобна структурна организация се наблюдава и в главното изречение. С оглед на АЧ там също може да се извършва по-нататъшно „сегментиране“.

И така, когато подчиненото изречение за причина, условие, цел и отстъпка се намира в началото на сложната конструкция, то функционира най-често в качество на тема (основа) на изказването. Главното изречение е носител на онова ново, което допринася за придвижването на КД напред. Освен с местоположението тематичният характер на изречението-компонент на сложното цяло се маркира и чрез лексико-семантични и граматико-синтактични средства — уточняващи думи, съчетание със съчинителни съюзи, употреба на частица *то* и др. При условие че сложното изречение започва с главното, носеното от него съдържание включва в себе си и основата, и ядрото на изказването. И основата, и ядрото обаче могат да се явят разширени откъм обстоятелствен аспект — причина, цел, условие, отстъпка, последица — чрез подчинено изречение.

Подчинените изречения за основание по отношение на АЧ могат да бъдат: а) самостоятелна тема, като тогава най-често се намират в препозиция на главното (изключение прави само финалното изречение); б) част от ремата (по-рядко — от темата), при което тяхното разположение е постпозитивно спрямо главното, и в) част от темата или от ремата, когато се свързват пряко с дума от главното, пояснявайки я с оглед на причината, целта или условието за нейното лексикално или синтактично значение. Словоредно такива изречения се намират в постпозиция или в интерпозиция.

Словоредното моделиране кореспондира с АЧ, но не го предопределя и осъществява единствено то. То оказва по-осезателно влияние върху това — като самостоятелна или като несамостоятелна част по отношение на КД функционира подчиненото изречение за основание в зависимост от своето разположение спрямо главното.